

Icchoko Mero *Lygiosios trunka akimirka* nelygioje kovoje su cenzoriais

LORETA MAČIANSKAITĖ

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas

loperpetua@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0001-8106-3406>

2024 m. minime rašytojo Icchoko Mero gimimo devyniasdešimtmetį (1934 10 08) ir dešimtąsias jo mirties metines (2014 03 13). Šios sukaktys skatina ne tik naujai perskaityti rašytojo kūrybą, bet ir motyvuoja ieškoti nepublikuotų jos recepcijai skirtų tekstų. Vienas jų – romano *Lygiosios trunka akimirka* aptarimo stenograma SSRS Rašytojų sąjungos žurnalo *Дружба народов* (*Družba narodov*, lietuvių kalba – Tautų draugystė) redakcijoje¹.

Interviu Violetai Kelertienei² Meras yra atskleidęs romano publikavimo aplinkybes: romaną į rusų kalbą išvertęs Feliksas Dektoras išvaikščiojo „stacijas“ Maskvoje – ėjo iš redakcijos į redakciją, iš leidyklos į leidyklą, kol galiausiai atsirado nemažai *Lygiosios trunka akimirka* gerbėjų ir jų patarimu rankraštis atkeliavo į žurnalą *Дружба народов*. Pagal to meto reikalavimus numatytas publikuoti kūrinys turėjo būti apsvarstytas dalyvaujant tam tikslui sudarytai komisijai ir autoriui, kuris vėliau, atsižvelgdamas į pastabas, privalėjo tekstą „pataisyti“.

1 Tos pačios sudėties komisija svarstė ir kitus 1963 m. teiktus romanus. Pvz., totorių rašytojo Ajazo Giliazovo apysakos „Trys žemės aršiniai“ („Три аршина земли“) svarstymas vyko 1963 08 29 d.

2 Icchokas Meras, Violeta Kelertienė 2005. „Gerai taip, kaip yra“, in: *Icchokas Meras: žinomas ir nežinomas meistras*. Mokslinės konferencijos, vykusios 2004 10 08 d., medžiaga (sud. Loreta Mačianskaitė), Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, p. 19–20.

Received: 03/05/2024. **Accepted:** 29/05/2024.

Copyright © 2024 Loreta Mačianskaitė. Published by the Institute of Lithuanian Literature and Folklore Press. This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution Licence, which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

Mero romano aptarimas įvyko 1963 m. liepos 8 dieną, t. y. praėjus vos dviem savaitėms nuo SSKP CK birželio Plenumo³, iškėlusio „naujus uždavinius ideologinio darbo srityje“. Tikėtina, kad ši aplinkybė turėjo reikšmę komisijos narių ideologiniam budrumui ir kritiškam tonui. Priekaištai dėl romano pirmiausia buvo susiję su žydų tema ir romano neatitikimu sovietinei dvasiai.

Nors Atlydžio metų situacija, lyginant su Stalino laikais, žydų kultūros atžvilgiu buvo švelnesnė, tebebuvo laikomasi nuostatos, jog geriausia perspektyva SSRS žydams – asimiliuotis. *Дружба народов* vyriausiasis redaktorius Vasilijus Smirnovas, pagarsėjęs kaip nepalankus žydų literatūrai, buvo suinteresuotas galimybe Mero romanu pritraukti skaitytojų ir padidinti tuo metu gerokai smuktelėjusį žurnalo tiražą. Paradoksalu, tačiau šiuo atveju antisemitinė vyriausiojo redaktoriaus reputacija kaip tik buvo palanki romanui *Lygiosios trunka akimirką* publikuoti, nors pačiam autoriui ir teko išgirsti priekaištų dėl netinkamos specifinės štetlo kalbos ar „visai nepageidaujamų“ Šolomo Aleichemo intonacijų romane⁴.

Aptarime kalbėjusiems „ekspertams“ užkliuvo ne tik romano „parapinis“ žydiškumas, bet pirmiausia ideologiniai prasilenkimai su oficialia linija, t. y. autoriui priekaištauta dėl nepakankamai išryškinto komunistų ir kariuomenės vaidmens bei to meto literatūros kanono neatitinkančių estetinių pasirinkimų (sąlygiškumo, natūralizmo, nelinijinio pasakojimo). Įdomu, kad konsultantai kaip argumentus ne kartą pasitelkė Vakarų kultūros pavyzdžius, prieinamus tik privilegijuotiems „ideologinio fronto“ atstovams, o ne eiliniams SSRS skaitytojams ar žiūrovams, koks ir buvo aptariamo kūrinio autorius.

Neturime duomenų, kaip vyko tolesnis Mero ir redaktorių bendravimas, tačiau romanas buvo paskelbtas žurnale tik po dvejų metų, 1965 m. žurnalo Nr. 8, pavadinimu „Amžinas šachas“.

Prisimindamas kaip buvo rengiama ši publikacija, autorius minėtame interviu Kelertienei pasakojo:

Jie man aiškino, koks aš negeras, kad šitas romanas tai ne tarybinė literatūra, kad čia ne socialistinis realizmas, kad ten nėra vieno žodžio *komunistas* nėra. Aš bandžiau teisintis, sakydamas, kad dvasia yra tarybinė. Jie truputį pasijuokė iš manęs, ir aš

3 Sovietų Sąjungos komunistų partijos Centro Komiteto plenumas vyko 1963 06 18–21 d.

4 Jidiš kalba kūręs Šolomas Aleichemas (tikr. Šolomon Rabinovič, 1859–1916) Atlydžio laikais buvo legalizuotas, o jo šimtmečio proga 1959–1961 m. Maskvoje rusų kalba išleistas šešių tomų raštų rinkinys.

buvau priverstas du skyrius išimti ir dar kažką pridėti. Man labai širdį skaudėjo, bet aš padariau tą dalyką.⁵

Tekstologinis gretinimas leidžia patvirtinti, kad buvo išimtas tik vienas, būtent aštuntasis – redaktoriui Smirnovui labiausiai netikęs – skyrius, kuriame pasakota apie filosofijos studentą Kasrielį Lipmaną, pasirinkusį savižudybę, o ne kovą su fašizmu⁶. [Beje, lietuviškame 1963 m. ir rusiškame 1966 m. knygos variantuose aštuntasis skyrius likęs – *LM*]. Kitas aptarimo dalyviams itin nepatikęs skyrius – ketvirtasis, vaizduojantis moteris, prieš savo norą tapusias dirbtinio apvaisinimo eksperimento dalyvėmis, – patyrė gana daug esminių taisymų. Žurnalinėje romano versijoje išnyko kūdikių nužudymo epizodas, buvo žymiai sutrumpintas Rachilės ir jos žuvusio vyro pokalbis, iš kurio romano skaitytojai suprasdavo, kad veikėjas žuvo, pakeista skyriaus pabaiga (atsiranda tiesmukiška scena, vaizduojanti, kaip su abiem kūdikiais ant rankų Rachilė išlindo pro langą ir buvo nušauta sargybinio).

Redaktorių įsikišimas matyti ir antrame skyriuje: į jaunuolių dialogą įterptas su romano tema menkai susijęs teksto fragmentas:

Vakar sėkmingais mūsų kariuomenės veiksmais galutinai likviduotas vokiečių liepos mėnesio puolimas iš rajonų į pietus nuo Oriolo ir į šiaurę nuo Belgorodo Kursko link... Tokiu būdu vokiečių vasaros puolimo planą reikia lakyti visiškai žlugusiu./... Amžina garbė didvyriams, žuvusiems kautynių lauke už mūsų Tėvynės laisvę ir garbę.⁷

Nepaisant Maskvos konsultantų išsakytų priekaištų ir siekio radikaliai keisti tekstą, tais pačiais metais (1963 m. rudenį) romanas buvo publikuotas lietu-

5 Icchokas Meras, Violeta Kelertienė 2005. „Gerai taip, kaip yra“, in: *Icchokas Meras: žinomas ir nežinomas meistras*. Mokslinės konferencijos, vykusios 2004 10 08 d., medžiaga (sudarė Loreta Mačianskaitė), Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, p. 19–20.

6 Išėmus skyrių ėmė neatitikti ne tik skyrių, bet ir šachmatų ėjimų numeracija (autorius sumanymu kiekvienas romano skyrius atitinka tam tikrą padėtį šachmatų partijoje). Žurnale 8-asis skyrius (20 ėjimas) – tai knygos 9-asis skyrius (29 ėjimas), 9-asis skyrius (29 ėjimas) – knygos 10-asis skyrius (31 ėjimas), 10-asis skyrius (40 ėjimas) – 11-asis skyrius (40 ėjimas), 11-asis skyrius (43 ėjimas) – 12-asis skyrius (49 ėjimas); 12-asis skyrius – 13-asis (50 ėjimas). Knygos ir žurnalo publikacijose tolesnė romano skyrių numeracija skiriasi vienu skaičiumi, bet ėjimų skaičiai sutampa.

7 Cituojama iš Icchokas Meras 1963. *Lygiosios trunks akimirka*, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, p. 34–35. Šis fragmentas figūruoja visose sovietmečiu leistose romano redakcijose, įskaitant ir 1965 m. publikaciją žurnale *Дружба народов*.

vių kalba žurnale *Pergalė* (Nr. 9,10) ir tų pačių metų pabaigoje išleistas atskira knyga. Rusų kalba romanas išėjo atskira knyga (pavadinimu *Ничья длится мгновение*), joje kartu publikuojamas ir Mero romanas *Ant ko laikosi pasaulis* (*На чем держится мир*, Москва: Чудожественная литература, 1966). Šiame leidime laikytasi tos romano versijos, kuri atitinka 1963 m. metų publikaciją *Pergalės* žurnale.

Lig šiol pateikiamos stenogramos tekstas platesniam skaitytojų ratui nebuvo prieinamas. Jį iš romano autoriaus gavau prieš penkiolika ar dvidešimt metų ir neskubėjau skelbti manydama, kad stenogramos intriga gerokai priblėsusi. Vis dėlto politinis mūsų laikmečio fonas, ypač ideologinis kaimyninės Rusijos persiorientavimas, romano *Lygiosios trunka akimirką* receptijos kismams suteikia naujo aktualumo, tad, tikėtina, ši medžiaga gali būti įdomi ne tik Mero kūrybos gerbėjams, bet ir platesnių kontekstų, ypač sovietmečio, tyrinėtojams.

Tai pirmoji stenogramos publikacija. Į lietuvių kalbą ją išvertė Lijana Kairienė. Verčiant stengiasi išsaugoti to laikmečio kalbos specifiką, kai kurios neišskios teksto vietos kupiūruotos. Stenogramoje bus išlaikoma tiems laikams būdinga žodžio „tarybinis“ (bei šio žodžio vediniai) vartosena, o įvade ir išnašose vartojamas žodis „sovietinis“, įsigaliojęs mūsų dienomis. Stenogramos komentarai įvado autorės.

ŽURNALO „Дружба народов“ REDAKCIJA

Drg. MERO rankraščio aptarimo

STENOGRAMA

1963 m. liepos 8 d.

Dalyvavo: V. A. Smirnov⁸, A. N. Salachian⁹, B. V. Jakovlev¹⁰, V. P. Lukaševič¹¹, E. L. Usyskina¹², F. Dektor¹³, V. A. Čelmajev¹⁴, I. Meras.

V. A. SMIRNOV: Pradėsime. Drauge Merai, jūsų kūrinys mus labai sudomino ir mes jį atspausdintume, jeigu jūs sutiksite su kai kuriomis, aš pasakyčiau, rimtomis mūsų pastabomis ir patobulinsite. Kai mums atrodo, kad kūrinį galime priimti, bet jį reikia patobulinti, mes kviečiamės tokio pokalbio. Autorius turi teisę priimti arba nepriimti mūsų pastabų, tai jo reikalas. Mes norime padirbėti ir su jumis, juo labiau kad jūsų kūrinio sėkmės ir nesėkmės gana būdingos kai kuriai literatūros daliai. Jeigu jūs patobulintumėte, jis taptų reikšmingas ne tik jums, bet ir kitiems draugams. Kaip buvo su Marcinkevičiumi¹⁵? Jo kūrinys

-
- 8 Vasilij Aleksandrovič Smirnov (Василий Александрович Смирнов, 1904–1979) – rusų rašytojas, žurnalistas, socrealizmo atstovas, Antrojo pasaulinio karo dalyvis, 1960–1965 m. žurnalo *Дружба народов* vyriausiasis redaktorius.
 - 9 Akopas Nšanovičius Salachianas (Акоп Ншанович Салахян, 1922–1969) – SSRS tautų literatūrų tyrinėtojas, Antrojo pasaulinio karo dalyvis, 1954–1958 m. Armėnijos SSR rašytojų sąjungos valdybos sekretorius, 1960–1969 m. *Дружба народов* vyr. redaktoriaus pavaduotojas.
 - 10 Boris Vladimirovič Jakovlev (Борис Владимирович Яковлев, 1913–1994) – rusų literatūrologas, publicistas. Antrojo pasaulinio karo dalyvis. Pagrindinė tyrimų kryptis – Lenino tema grožinėje literatūroje.
 - 11 Vadim Petrovič Lukuševič (Вадим Петрович Лукушевич, 1905–?) – rusų rašytojas, žurnalistas, kritikas, vertėjas. Žurnalo *Дружба народов* autorius, nuo 1964 m. red. kolegijos narys.
 - 12 Jevgenija Lvovna Usyskina (Евгения Львовна Усыскина) – literatūros kritikė, redaktorė, žurnalo *Дружба народов* prozos skyriaus darbuotoja.
 - 13 Feliks Adolfovič Dektor (Феликс Адольфович Дектор, 1930–2019) – rusų ir Izraelio vertėjas, rašytojas, žurnalistas, leidėjas, prodiuseris (1976 m. repatrijavo į Izraelį). Sovietmečiu į rusų kalbą išvertė Justino Marcinkevičiaus, Juozo Požeros, Alfonso Bieliausko ir Mykolo Sluckio knygų. Didžiausio atgarsio sulaukė Dektoro versti Icchoko Mero romanai *Lygiosios trunka akimirka* (*Ничья длится мгновение (Вечный шах)*) ir *Ant ko laikosi pasaulis* (*На чем держится мир*).
 - 14 Viktor Andrejevič Čialmajev (Виктор Андреевич Чалмаев, g. 1932) – rusų rašytojas, kritikas, literatūrologas. Žurnalo *Дружба народов* bendradarbis nuo 1959 m., nuo 1964 m. red. kolegijos narys.
 - 15 Justino Marcinkevičiaus apysaka *Pušis, kuri juokėsi* žurnale *Дружба народов* publikuota 1962 m. Nr. 8, p. 36–93, Marcinkevičius tapo žurnalo literatūrinės premijos laureatu. Nors Marcinkevičius laikytas savu autoriumi, tačiau ir prie jo tekstų redaktoriai kibdavo.

tapo reikšmingesnis, nei buvo išleistas Lietuvoje¹⁶, dabar jis nuskambėjo per Tarybų Sąjungą ir netgi toliau. Galbūt ir jūsų kūriniui nutiks tas pats, jeigu jūs jį patobulinsite.

B. V. JAKOVLEV: Aš pritariu visiems geriems žodžiams, kuriuos išsakė Vasilijus Aleksandrovičius, ir esu įsitikinęs, kad šios knygos likimas bus labai ryškus, kad knyga išeis į tarptautinę areną. Mažiausiai turiu omeny žydų skaitytoją, bet ir jo negalima atmesti. Knyga savo herojiška esme ir meniniu lygmeniu neabejotinai užkariaus ne tik tarybinį, bet ir užsienio skaitytoją. Aš norėčiau, jeigu nebus prieštaravimų, kad šios knygos meninis atradimas būtų ne tik kenčiantys geto gyventojai, bet gyventojai – kovojantys. Parašyti dar vieną kaltinamąjį aktą – kilnus uždavinys, bet šis romanas žymiai reikšmingesnis... Pavaizduoti didvyrišką liaudies pasipriešinimą, ir šiuo atveju nežinau, ar tai turi būti labai tikslu geografiškai, istoriškai. Galbūt dokumentiškumas nebūtinai, bet reikia padaryti labiau apibrėžtus veikėjų ryšius su komunistiniu pagrindžiu. Aš nesu buvęs gete, bet, kadangi kalbama ne apie dokumentinę apybraižą, o apie meno kūrinį, manau, kad galima ir reikia [remtis – LK] istorine patirtimi, jau esama, ir Krokuvos geto istorija¹⁷, kur komunistai daug padarė, ir kai kuriuos romano puslapius padaryti komunistinius. Antra. Tai, kas vyksta užkulisiuose – partizaninis miškas, partizaninis ginklavimasis ir patys partizaniniai veiksmai – norėtusi iš užkulisių perkelti į romano sceną. Romano kompozicija leidžia tai padaryti neskausmingai. Viskas, kas romane pastatyta, neturi būti nugriauta, išskyrus vieną liniją, apie kurią pasakysiu toliau. Jeigu atsirastų novelė, vaizduojanti (o ne tik užsimenanti apie) pačius partizanų veiksmus, dėl to romanas tik išloštų, o autoriaus meninis

Pvz., žurnalo bendradarbė Jelena Movčan memuaruose prisimena, kad žurnalo maketo parašėteje greta *Pušis, kuri juokėsi* fragmento, kuriame vaizduojama besimaudanti mergina, Smirnovo ranka buvo įrašyta: *O kur liemenėlė?* Žr. Елена Мовчан, „Моя „Дружба народов“: от оттепели до перестройки“, prieiga internete: <https://magazines.gorky.media/druzhba/2019/moya-druzhba-narodov-ot-ottepeli-do-perestrojki.html> [žiūrėta 2024 04 06]. Vis dėlto „erotiškėji“ apysakos epizodai nebuvo cenzūruoti.

16 Justinas Marcinkevičius 1961. *Pušis, kuri juokėsi*, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla.

17 Nejmanoma identifikuoti, koks konkretus tekstas turėtas omenyje. Prisimintina, kad 1962 m. buvo rengiama knyga, skirta 1943 m. Varšuvos geto sukilimo dvidešimtmečiui, tačiau cenzūra publikaciją sustabdė. Žr. Костырченко Геннадий Васильевич 2012. *Тайная политика Хрущёва: власть, интеллигенция, еврейский вопрос*, Москва: Международные отношения. Tikėtina, kad Jakovolevas buvo skaitęs panašaus pobūdžio leidinio, skirto Krokuvos geto likvidavimo (1943 m.) dvidešimtmečiui, rankraštį arba kalbėdamas aptarime supainiojo Varšuvos ir Krokuvos getus.

atradimas taptų aiškesnis. Norisi nesutikti su nyčiška nevykusio išdaviko traktuote¹⁸. Tame yra kažkas sąmoninga... Turint galvoje, kad šis romanas bus spausdinamas mūsų žurnale ir turės užsienio skaitytoją, neleistina ir alegorinė lenkų gražuolės su ant šlaunies išdeginta žyme istorija¹⁹. Šią alegoriją ir lenkų skaitytojas, ir kiti užsienio skaitytojai gali suvokti ne taip, kaip pageidaujama. Ir konceptualiai, ir meniškai autorius parašė didžiąją tragediją iškilminga šio termino prasme. Gal tai apytikslio vertimo rezultatas, gal jis paremtas originaliu lietuvišku tekstu, kuris mums neprieinamas, tačiau tokia Šolomo Aleichemo²⁰ parapinė (štetliška) intonacija čia visiškai nepageidautina. Ir ne todėl, kad tai atrodo uždrausta, bet todėl, kad tai prieštarauja kūrinio patosui. Tokio tipo ir tokio masto tragedija negali būti atskleista stilistinėmis Šolomo Aleichemo priemonėmis. Aš nesu buvęs Lietuvoje, tačiau tarp geto gyventojų buvo inteligentiškų žmonių, turinčių labiau išvystytą kalbą. Šio geto gyventojai yra Vilniaus ar Kauno piliečiai, kitokio tipo nei žydų štetlo gyventojai. Tarp jų – dešimtmečių skirtumas, ir tai jau kiti žmonės. Bet jeigu aš ir klystu, man vis dėlto atrodo, kad būtų geriau, jeigu kūrinio veikėjai kalbėtų ne specifine štetlo kalba, o normalia literatūrine rusų kalba. Yra viena atsitiktinė detalė, nežinau, ar verta kreipti į ją dėmesį, – gaila, kad pagrindinių veikėjų pavardė yra Lipman. Tai gerai žinoma aršaus buržuazinio ideologo ir grafomano pavardė²¹. Nepageidautina, kad ta pavardė sukeltų antrinę asociaciją. Lipmano pavardė skamba visoje propagandoje prieš mus, jis yra mūsų priešas, ir nėra jokio reikalo taip vadinti veikėjus. Tai tas pats, kas pavadinti juos Dalesais²². Ir pagaliau – paskutinis dalykas. Bene košmariškiausia ir tragiškiausia kūdikio nužudymo scena. Kad ir kokia baisi būtų jos priežastis (kalbama apie dirbtinį apvaisinimą)²³, šioje žmogžudystės scenoje

18 Aštunto skyriaus veikėjas Kasrielis Lipmanas, filosofijos studentas, ironiškai save vadina antžmogiū. Verčiamas išduoti geto pagrindžio kovotojus, jis nusižudo pasikardamas.

19 Gražuolė lenkė Jadzė minima aštuntame skyriuje, ją komendantas Šogeris Kasrieliui siūlo kaip atlygį už išdavystę.

20 Šolomo Aleichemo apysaka *Giesmių giesmė* (1909–1911) su romanu *Lygiosios trunka akimirka* susijusi įvairiais intertekstiniais ryšiais.

21 Valteris Lipmanas (Walter Lippmann, 1889–1974) – JAV žurnalistas, sociologas, politikos apžvalgininkas, liberaliosios demokratijos teoretikas. Jo vardas siejamas su Šaltojo karo, viešosios nuomonės ir stereotipų koncepcijomis. 1961 m. jis parengė didelį interviu su SSRS KP generaliniu sekretoriumi Nikita Chruščiovu.

22 Džonas Fosteris Dalesas (John Foster Dulles, 1888–1959) – JAV valstybės sekretorius (1953–1959), vienas radikaliausių komunizmo kritikų.

23 Ketvirtame romano skyriuje vaizduojama Lipmano dukros Rachilės tragedija. Atrinkta eksperimentui ji dirbtinai apvaisinama, pagimdo kūdikį ir jį vėliau nužudo.

neturi būti šiurpių natūralistinių detalių. Matėme filmą *Sportinis gyvenimas*²⁴; negalėjau žiūrėti jo natūralistinių scenų, užsidengiau akis delnu, tiek tai peržengia estetinių išgyvenimų ribas. Esu visiškai įsitikinęs didele ir pelnyta šio kūrinio sėkme, ir, jei autorius įsiklausys į mūsų norus, kitais metais išleistume žurnalą su šiuo kūriniu. Tai būtų viena ryškiausių publikacijų.

V. A. ČELMAJEV: Sutinku su išsakytu teigiamu kūrinio vertinimu. Ypač džiugina tai, kad autorius yra jaunas. Ir todėl per daug nesiplėsiu, čia mes vieningi. Ir tai, kad mes susirinkome, kaip sakoma, aukštu lygiu, šis faktas rodo mūsų susidomėjimą kūriniu. Nepaisant to, kalbėsiu apie trūkumus, kurie trukdo kūriniui tapti rimtam, įdomiam ir teisingesniai. Romane išvelgiu sąlyginę formą, ir visa tai savaime yra teisėta, tačiau yra vienas faktas, kurį, ar forma būtų sąlyginė, ar realistiška, reikia atspindėti: tai yra tarybinė armija, kaip ji egzistavo žmonių sąmonėje ir bendroje atmosferoje toje istorinėje situacijoje. Kad ir izoliuoti gete, šie žmonės savo mintis ir veiksmus siejo su tarybinės armijos atėjimu, jos judėjimu; tai įkvėpė žmones, suteikė jiems tikėjimo ir skatino kovoti. Jų mintys buvo nukreiptos į Rusiją, į Rusijos žmones ir į tarybinę armiją. Kaip čia įvedus mintį, kad veikėjai žino apie savo ryšį su tarybine puse? Iš ten pas juos ėjo išvadavimas, o Rusijos pavyzdys juos įkvėpė aktyviai kovoti. Būtina plėsti tarptautinį veikėjų akiratį.

Gerai, kad yra Jankauskas, mergina, kuri šaudė į priešą²⁵. Tai sustiprina tarptautinį romano aspektą. Gerai, kad lenkai yra²⁶. Nereikia to vaizduoti baisioje izoliacijoje ir susiaurinti konflikto masto iki rasinio. Visi kovojo prieš šią nekenčiamą fašistinę jėgą, ne tik žydai. Prisimenu Gorbatovo *Nenugalėtuosius*²⁷, kur buvo išgelbėta žydų mergaitė. Knorre taip pat rašė²⁸. Neseniai žiūrėjau itališką

24 *This Sporting Life* (1963) – britų režisieriaus Lindsay Gordono Andersono filmas apie angliakasį Franką, mėginantį tapti profesionaliu regbio žaidėju. Šis filmas laikomas menininkų grupės „Įpykę jaunuoliai“ („Angry Young Men“) kinematografiniu manifestu.

25 Dešimtame skyriuje vaizduojama iš geto pasitraukusios Rivos Lipman ir lietuvių Antano Jankausko žūtis drauge kovojant su vokiečiais.

26 Svarbiausias veikėjas lenkas romane yra jaunuolis Janekas, savanoriškai atėjęs į getą, kad pakeistų savo žuvusį draugą Meiką ir saugotų jo seserį Esterą.

27 1946 m. Kijevo kino studijos filmas *Непобедимые* (*Nenugalėtieji*, rež. Maksas Donskojus) pagal Boriso Gorbatovo apysaką. Pirmą kartą vaidybiniame kine buvo rodomos žydų žudynės (beje, ši scena buvo filmuota Babin Jare, nors veiksmas vyksta Donbase), sykiu ir reikšminga žydų mergaitės gelbėjimo linija.

28 Fiodoras Fedorovičius Knorre (1903–1987) – prozininkas, scenaristas; 1960 m. romane *Насежда* (*Visiems laikams*) vaizdavo Lietuvos sovietinių partizanų veiklą II pasaulinio karo metais.

filmą²⁹. Jame vaizduojama moterų stovykla, kurioje tarp moterų yra moteris rusė. Ji visą laiką kartoja: „Štai ateis mūsų šaliai.“ Ir kai moteris dirba akmenų skaldykloje, staiga pasigirsta rusiška daina. Pasirodo, tai ėjo belaisviai. Ir jai sakoma: „Čia taviškai atėjo.“ Net ir tokioje situacijoje tai vis tiek skamba ne tik kad optimistiškai, bet sukelia žmonių įniršį. Šis filmas pastatytas užsienyje, tačiau jūs galite kitaip parodyti tarybinės armijos vaidmenį, susieti jį su bendra žmonijos kova, ir tokiu būdu išnyks beviltiškumo ir pasyvumo nuotaikos. Natūralistinės detalės, kurios užgriozdina romaną, yra tokios, kad aš tiesiog krūpiočiau, jos stingdo kraują. Džiaugiuosi, kad autorius gerai valdo plunksną (tai gana sudėtinga ir gerai, kad pasakojimas perteikiamas legendos forma). Tačiau natūralizmą reikia pašalinti. Kalbą reikia padaryti stilistiškai griežtesnę.

V. A. SMIRNOV: Visas žavesys ir yra tas, kad jaučiama tautinė žydų kalba, kodėl šito negalima palikti?

V. A. ČELMAJEV: Ten yra garsi aktorė, jos kalba turėtų būti kitokia³⁰. Lipmanas visada yra didingų aistrų ir išgyvenimų būsenos, ir nevalingai žmogus turi kalbėti kitaip. Jis apskritai filosofas. Būdamas ramus, kur bendrauja su pirkėjais ir klientais, jis gali taip kalbėti, tačiau šiuo atveju kalba turėtų būti griežtesnė ir struktūruota, o ne tokia buitinė, kasdienė. Scena su gėlėmis³¹ ir romanas, jie aprašyti glaustai, be nereikalingų pokalbių, tai yra gerai. Bet būtina, kad kiekvienas gyventų mintimis, platesniais tarptautiniais apmąstymais. Šis reikalavimas yra pagrįstas. Rimtai apgalvojęs šį momentą, autorius parašys naujų novelių. Gali tekti įvesti kai kurias figūras, susijusias su partizaniniu judėjimu. Apgalvojęs šį klausimą, autorius pats parinks. Autorius turi pats padirbėti ir, nepažeisdamas formos, į kurią jis įdėjo turinį, kažkaip jį praturtinti, kad romanas būtų skirtas ne konkrečiai žydų skaitytojui, kuriam ši tragedija yra artimiausia, bet taip, kad šis pasakojimas skambėtų kaip antikarinis humanistinis tarybinio skaitytojo romanas.

29 1960 m. Italijos, Prancūzijos, Jugoslavijos filmas *Kapo* (rež. Gillo Pontecorvo). Jame pasakojama žydės paauglės, patekusios į koncentracijos lagerį, nuopuolio ir praregėjimo istorija. Filmas 1961 m. nominuotas „Oskarui“ kaip geriausias filmas užsienio kalba.

30 Dainininkė Ina Lipman. Šios veikėjos prototipas – Liuba Levicka.

31 Žr. 5 skyrių. Gete gėlės uždraustos, tačiau Izia, norėdamas pradžiuginti savo mylimąją, kasdien bando įnešti gėlių ir už tai sargybinių yra mušamas. Jo vyresni draugai padeda jam įgyvendinti sumanymą.

A. N. SALACHIAN: Draugai tiksliai ir aiškiai pasisakė apie šio kūrinio privatumus ir apie tai, ko trūksta. Aiškumo dėlei noriu pasakyti, kad šis romanas turėtų skambėti ne kaip pasakojimas apie kančią, o kaip pasakojimas apie tautos kovą. Tai svarbiausias principinis klausimas. O taip, kaip romanas pateiktas – ir pasakojimo maniera, ir siužetu (nesakau, kad visa apimtimi) – tai vienos žydų šeimos istorija. Ta forma, kuria pasakojate, suteikia jam pusiau biblinį pobūdį ir dėl to istorinis konkretumas, tikrovė paskęsta. „Ir turėjau aš dukterį Rachilę“, – jūs labai sureikšminote šią frazę, įdėjote ją į poskyrį. Įdomus ėjimas, bet tai veikia atvirkščiai. Tai dar labiau pabrėžia šių įvykių sąlygiškumą ir nenatūralumą realioje istorinėje tikrovėje, kai buvo fašizmas, buvo tarybų valdžia, buvo komunistai-antifašistai, buvo kareiviai. Ir iškyla toks paveikslas: daugialypis gėris, kuriam atstovauja Lipmanų šeimos nariai, ir blogis Šogerio, kuris yra aktyvi figūra, pavidalu. Reikia galvoti, kaip šį kūrinį palengvinti, išvaduoti iš sustingimo ir suteikti kad ir savotišką realistiškumą. Nereikia keisti manieros, bet reikia rasti keletą ėjimų, kurie padarytų šį kūrinį tikroviškesnį ir priimtinesnį skaitytojui. Į ką reikia atkreipti dėmesį? Žinoma, trūksta dar aplinkos, tikrojo istorinio įvykių fono pojūčio, reikia tam tikrų detalių ir potėpių. Romane nuo pat pradžių turėtų būti aiškiai pateikiama, kad įvykiai vyksta 19... tokiais ir tokiais metais. Ar yra paminėtas laikas? (MERAS: Ne, yra tik, kad frontas artėja.) Paminėkite, kad tai įvyko tokiu ir tokiu metu. Tai pritvirtins romaną prie laiko ir vietos. Tiesa, yra, kad artėja frontas, tačiau tai galima padaryti tiksliau. Skaitytojas iš karto turėtų įsivaizduoti, kada tai vyko. Jei tai [19]41 metais, tai vienas dalykas, jei [19]43 – tai kitas. Jei tai buvo tuo metu, kai tarybinė armija perėjo į puolimą visame fronte, tai jūs turėsite naują užduotį: žmonių nuotaika, jie kažką žino. Tai paskatins užmegzti ryšius su išoriniu pasauliu. Viskas priklauso nuo to, kas vyksta aplinkui. Šios istoriškai tikslios detalės suteiks prasmę ir charakterį tam, kas ten vyksta. Tada aš jus suprasiu ir pateisinsiu ta prasme, kad iš pradžių Izaokas sudaro silpnapročio vaikinio įspūdį, nors Ukrainoje 16–17 metų vaikinais darė stebuklus. Kad nesusidarytų įspūdis, jog gete yra nevisaverčių žmonių. Apskritai išeina, kad jie gali išeiti ir grįžti. Okupacinis režimas kitur sukėlė milžinišką ukrainiečių ar baltarusių didvyriškumą, kodėl šiuo atveju taip yra? Būtinai patikslinti, kad tai buvo tokiu metu ir tokios buvo sąlygos. Nuo pat pradžių jūsų veikėjai turėtų būti aktyvesni. Pusantrų metų jau buvo gyventa prie tarybų valdžios. Tarybų valdžia į Baltijos šalis atėjo 1940 m. liepą. (SMIRNOV: Tegul kažkas jos ir nepriėmė.) Darbo žmonės ilgai laukė tarybų valdžios atėjimo. Prie

tarybų valdžios į Vilnių atvykusiam žydui negrėsė getas ir jis jautėsi žmogumi³². (MERAS: Iš Vakarų ėjo fašistinė propaganda.) (JAKOVLEV: Gete buvo komunistinis partijos narių ir komjaunuolių tarpuluksnis.)

A. N. SALACHIAN: Šis motyvas turi būti pasakojime: kad šie žmonės, kovodami su fašizmu, prisimena tarybinius metus ne tik todėl, kad buvo suvaryti į getą, bet ir todėl, kad myli tarybų valdžią, kad kovoja už tarybų valdžios sugrįžimą, kovoja už didžią idėją. Nereikia visko perrašyti tokiu būdu, bet tas pats tėvas (gal jis siuvėjas, galbūt amatininkas) ... (USYSKINA: Ten yra figūra – tas raudonplaukis³³.) Paprasti žmonės, kurie apskritai neprisijungė, bet jie turi apie tai pasakyti, tarybų valdžios idėja jiems turi būti brangi. Ir vokiečiai turi jų bijoti būtent todėl, kad jie neša meilės tarybinei valdžiai idėją, tikėjimą tarybų valdžia. Tada išryškės tai, kas būdinga šiam laikotarpiui. Ir antroji pastaba į tai, ką sakė Borisas Vladimirovičius [Jakovlevas – LK] ir Čelmajevas. Man atrodo, kad toks paaiškinimas ir istorinis patikslinimas taip pat išryškins gėrio ir blogio konfliktą. Konfliktas taps aiškesnis tiek socialiniu, tiek politiniu požiūriu. Iš karto paaiškės, kad tai yra tokio ir tokio pasaulio žmonės. Jūs gerai parodėte, kad jie turi savo etiką. Vyras pasirinko pasikarti, o ne tapti išdaviku.

V. A. SMIRNOV: Štai šito nereikia! To nėra mūsų tautos ir lietuvių tautos tradicijose. Tai nėra teisingas dalykas šioje istorijoje. Tėvas jam sako: „Eik ir pasikark.“ Tai ne mūsų tiesa. Mūsų tiesa – eik ir nužudyk – atlik gerą darbą, bet nesikark. Ši linija sugadina romaną, tai yra viena iš labiausiai pažeidžiamų romano vietų. Kaip vyriausiasis redaktorius, niekada to nespausdinsiu. Tai yra bailumo pateisinimas, ir šios linijos jokių būdu negalima ginti. Tai netiesa, tai tiesiog literatūrinė išmonė, prieštaraujanti revoliucijos tradicijoms ir nebūdinga tarybiniam žmogui, ne tik rusui. Žmogus visada nori gyventi, bet čia jis eina ir pasikaria, nes bijo, kad išduos. Tegul jis bent spjauna jam į veidą! Romano meninė vertė ir yra ta, kad šis silpnas žmogus pakyla taip aukštai. Gyvenime taip ir būna: maži, nepastebimi žmonės staiga įvykdo nuostabios drąšos žygdarbius.

32 Hitlerio kariuomenei 1939 m. okupavus Lenkiją, į Lietuvą atvyko daugiau nei 13 000 žydų pabėgėlių. Apie 10 000 apsigyveno Vilniuje. Nuo 1940 m. jų adaptacija rūpinosi Lietuvos Raudonasis Kryžius.

33 Romane veikia raudonplaukis jaunuolis Rudis, priklausęs pagrindinei organizacijai; jis jaunus romano veikėjus Izaoką, Esterą ir Janeką pakviečia jungtis į bendrą kovą ir sudaryti kovinį trejetą.

Štai kuria linkme jums reikia pasukti šį kūrinį. Ir tėvas niekada nepasakys: eik ir pasikark. Niekada! Jis ieškos išeities, kaip išgelbėti ir sūnų, ir darbą. Arba jei žūti, tai žūti dėl reikalo.

A. N. SALACHIAN: Galbūt iš tikrųjų autoriui reikėtų apie tai pagalvoti. Ir štai ką aš dar norėjau pasakyti. 127 ar 120 puslapyje jūs pirmą kartą paminėjote žodį „Sovinformbiuro“³⁴. Apskritai pirmą kartą minimas žodis „tarybinis“. Juk kažkur šiame pasaulyje turi būti įsivaizdavimas, prisiminimas ar siekimas viso to, kas yra tarybiška. (JAKOVLEV: Jeigu senė kasdien užrašinėja „Sovinformbiuro“ pranešimus, vadinasi, jie žino, kas vyksta.) Kas kalba apie trejetą³⁵? O kalbama apie tai, jog geto atmosfera turi būti tokia, kad visur vyksta kova. Ten tūkstančiai žmonių. Jūs sakote, kad yra kitokie trejetai, bet aš noriu, kad būtų jaučiama, jog už geto ribų (SMIRNOV: Ir pačiame gete.) vyksta kova. Kažkur kovoja, išeina į partizanus. Būtina jausti, kad veikia komunistai ir tarybinė armija. Tai turėtų suvaidinti lemiamą vaidmenį remiant turimas pajėgas. Didžiausia dramatiška jėga slypi už šio siužeto: ar jis žais lygiosiomis, ar laimės. Jis galėjo sužaisti lygiosiomis, bet pasirinko mirtį. [...]

F. DEKTOR: Šogeris visą laiką jam pralošinėjo. (USYSKINA: Tokios buvo jo sąlygos.) Šogeris norėjo, kad jis nors kartą pralaimėtų. Visą laiką vyksta viena šachmatų partija.

V. A. SMIRNOV: Toks ėjimas neatitinka mūsų tradicijos, jis gadina visą reikalą. Pagalvokite, kaip tai perdaryti. (USYSKINA: O istorija su Kijevo futbolininkais?³⁶) Na, ten futbolas. Čia jūs atidavėte duoklę Vakarams. Jeigu jūs atsisakytumėte to ir surastumėte savo originalų sprendimą, jūs tik išloštumėte. Aš maniau, kad tai ne viena (šachmatų) partija. Jeigu tai viena partija, to negalima taip palikti. Reiškia, visas romanas sąlyginis. Tai sunkiausias kaltinimas. Kas gi išeina? Visi

34 „Sovinformbiuras“ (rus. Совинформбюро – Tarybinis informacijos biuras) – 1941–1961 m. veikusi SSRS informacijos ir propagandos žinyba.

35 Visi geto kovotojai suskirstyti į trejetus.

36 1942 08 09 d. Kijeve vyko rungtynės tarp vietos futbolininkų komandos „Start“, daugiausiai sudarytos iš buvusio Kijevo „Dinamo“ klubo sportininkų, ir vokiečių komandos „Flakelf“. Kijevo futbolininkai laimėjo rezultatu 5:3, nors iš jų buvo primygtinai reikalaujama, kad laimėtų vokiečiai. Vėliau dalis kijeviečių žaidėjų buvo išsiųsti į koncentracijos stovyklas ar sušaudyti.

įvykiai, kuriuos jūs parodote, kada jie vyko? Koks tai socialistinis realizmas? Mes kalbame apie tai, kad reikia dirbti tuo metodu, kurį mes turime. Jis skiriasi nuo buržuazinės literatūros metodo. Tas ėjimas, kurį jūs taikote, tai ne mūsų ėjimas. Dėl šito ėjimo viskas tapo netikra. Kieno balsu šie įvykiai pateikiami? Izaoko? Argi šitaip galima? Kaip jis gali perteikti, kaip partizanai sėdi palėpėje ir atsišaudo? Iš kur tai? Viskas netikra. Izaokas – ne kovotojas, jis nedalyvauja kovoje, ir visa jo kova susiaurinta iki šachmatų partijos, o visa kita su tuo neturi nieko bendra. Tai sąlyginė forma. Jums reikia pagalvoti, kaip perdaryti romano sąlygiškumą. Kodėl nusprendėte būti originalus? Mes tokius darbelius matėme, bet tai neatitinka tarybinės realistinės literatūros tradicijų. Viskas, vadinasi, išgalvota. Jeigu pagrindinis veikėjas Izaokas – bevalis ir viskas paremta tik viena šachmatų partija, ir visa kita neaišku, kieno ranka padaryta, o pateikiama kaip Izaoko. Visa tai sąlygiška. Tuomet šachmatų partijos ir viso šito ėjimo vaidmuo ne toks, koks pateiktas romane.

A. N. SALACHIAN: Dėmesys koncentruojamas ne į tai, kaip susidarė šis trejetas, kokie žmonės atėjo į aktyvią kovą, o į šito vaikinio pasirinkimą – laimėti ar pralaimėti. Lygiosios – tai taip pat gėdingas rezultatas – niekas nesikeičia, vaikai lieka gete³⁷.

V. A. SMIRNOV: Kūrinys iš esmės realistinis, o nerealistiniu ėjimu jūs jį sugadinote.

A. N. SALACHIAN: Skirtingai suprantamas partijų skaičius. Susidaro toks įspūdis: kai tai tampa pagrindiniu akcentu, tai – finalas, viskas eina po uždanga. Turėtų būti kita tema: kaip jis tapo kovotoju, išėjo pas partizanus ar neišėjo. Tai reikšmingas faktas, o ne laimėjimas ar pralaimėjimas Šogeriui. Taip sukonstravus kūrinį ši pagrindinė tema tampa labai sąlyginė. Apie tai reikia pagalvoti.

B. V. JAKOVLEV: Šogeris ir Izaokas žaidžia kiekvieną dieną. Šogeris fanatikas, jis kelia sau tikslą laimėti. Izaokas visada laimi. Paskutinė partija – tai partija,

37 Geto komendantas priverčia talentingą jauną šachmatininką Izaoką Lipmaną žaisti su juo lemtingą partiją ir iškelia tokias sąlygas: jeigu laimės Šogeris, Izaokas liks gyvas, bet geto vaikai bus išvežti į Panerius, t. y. nužudyti, jeigu laimės Izaokas, vaikai liks gete, bet Šogeris nušaus Izaoką.

kurioje Izaoko statymas yra kovoti už gyvenimą. Jei šis statymas būtų kiekvienoje partijoje... Izaokas žino, kad jo pralaimėjimas yra žūtis. Vokiečiai mėgo tokius numerius.

V. A. SMIRNOV: Šia tema gali būti parašyta novelė, tačiau tai negali būti ašis, ant kurios viskas suverta. (JAKOVLEV: Jokio nesibaigiančio žaidimo nėra.) Jei ne viena partija, o kelios laikomos šio kūrinio ašimi, tai nėra teisinga. Pabandykite pažvelgti į tai kaip į novelę, ir viskas atsidurs savo vietose, ir jūs gausite aiškų realistinį siužetą. Atsisakykite bandymo atlikti šį mechaninį vėrimą. Tai originalu.

A. N. SALACHIAN: Taip, čia siekiama efekto, ir tai mane glumina. Ir ši scena su dirbtiniu apvaisinimu – ji nevykusi. Čia atsiranda vos ne mistiniai vaizdai (kartais jis yra, kartais jo nėra). (USYSKINA: Rachilė kalba su mumis savo mintyse.)

V. A. SMIRNOV: Visiškai šito nereikia. Nereikia nei vienos, nei kitos moters³⁸. Tai būdinga žydų literatūrai.

A. A. SALACHIAN: Visa dirbtinio apvaisinimo istorija yra baisi.

V. A. SMIRNOV: Net jei tai būtų tikra, pasakykite apie tai vienoje eilutėje, bet nekurkite romano. Tai natūralizmas, mes jo nepriimame.

A. N. SALACHIAN: Vokiečiai darė ir kitus dalykus, tai rodo barbariškumą, bet negalima pagal tai kurti siužetinės linijos. Galima sakyti, kad jie tai darė, ir tai pabrėžia jų barbariškumą.

F. DECTOR: Esmė čia yra ta, kaip jautėsi žmogus, su kuriuo tai buvo daroma.

V. A. SMIRNOV: Šiame kūrinyje daug patologiškų dalykų, kurie nėra būdingi tarybinei literatūrai. Dirbtinis apvaisinimas yra patologinis atvejis, kuris nėra literatūra. Literatūra – tai grakšti kalba, ir yra dalykų, kurie patenka į medicinos vadovėlių ar kaltinamąjį aktą, bet ne į literatūrą. Jūs aprašote daug patologijos;

³⁸ Greičiausiai turimos omenyje abi romano veikėjos – Liza ir Rachilė, prieš savo norą gete dirbtiniu būdu apvaisintos ir pagimdžiusios.

moteriškoji dalis yra patologija, kuri literatūroje visiškai nepriimtina. Jūsų kūrinys šiuo atžvilgiu taip prisodrintas, kad šlykštu skaityti. Jūs norite pasakyti, kad fašistai yra niekšai ir monstrai. Pasakykit, kad toks atvejis yra buvęs, kad kažkas jums tai papasakojo, bet kam tai kišti į literatūrą?

V. P. LUKAŠEVIČ: Turiu pasakyti, kad sutinku su tuo, kas buvo pasakyta. Kūdikio nužudymo scena sudaro slogų, atstumiantį įspūdį. Mergaitę reikia palikti, o jai pamaitinti reikia motinos. Ir dar vienas dalykas. Tai, ką jūs sakote ir kas yra istorijoje, ir ką galima išplėtoti ir sustiprinti – tai kovos jausmas. Jūs kalbate apie trejetą, kaip jie įneša išmontuotą kulkosvaidį. Du partizanai atsišauo. Tai yra frontas, kurio tema turi būti stiprinama ir plėtojama. Tačiau tuo pačiu metu trukdo kitoks pojūtis. Juk kalbama apie vieną šeimą, o šeima yra susiaurintas blokas. O visa kūrinio jėga, jei parodysite ne šeimą, o platų kovos frontą, kuriame ne tik žydai, bet ir lietuviai bei lenkai. Kai bandote tai parodyti apsiribodamas šeima, tai disonuoja ir silpnina kūrinio galią. Jūs be reikalo naudojate stilizaciją. Tam tikru mastu ji įmanoma, bet jūs peržengėte jums reikalingas ribas. Sutinku su tuo, ką pasakė draugai Jakovlevas ir Salachianas, kad jūs turite visa to matymą. Moteris guli rūsyje, klausosi „Sovinformbiuro“ pranešimų ir juos užrašo. Aš nespėjau perskaityti vertimo. (SMIRNOV: Vertimas neblogas.) Jeigu tie pranešimai ne tik užrašinėjami, bet apie juos kažkas kažką kalbėjo, tai leistų suprasti, kad tarybinė armija... (JAKOVLEV: Diena ir valanda, ir lūžio taškas visoje kompozicijoje, kad tarybinė armija prie Dunojaus, tai nulems veikėjų likimą.) Ir tas kovos jausmas, aktyvus išjautimas to, kas vyksta laike, iš karto suteiks dalykams kitokį skambesį – ne tik tragišką, tragedija ten išlieka, bet ir suteiks kovos jausmą, kažkaip sujungs į visumą pavienius štrichus. Man atrodo, kad tai yra svarbiausias dalykas. Žinoma, visa tai ateina iš autoriaus – ir ištęsta partija (iš pradžių maniau, kad tai kelios partijos). (SMIRNOV: Viena partija ar kelios?) Viena. Ir tai nėra pateisinama, nes atskiri šios partijos gabalai buvo ištęsti dirbtinai. Savaiame tai nesudomina. Jūs neatskleidėte kažkur per vidurį, kokia viso to priežastis. Viskas pakimba. Tai tiesiog nuobodu. Ir, žinoma, tiesą sakant, jums nelabai ir reikalinga ši partija. Nes kaip išeina? Jūs leidžiate išeiti Inai. Parodote jos vidinį pasaulį, jos mintis. Bet Izaokas negali to nežinoti. Tai tiek dirbtina, kad laužo kompoziciškai. Tai neveikia taip, kaip norėtumėte. Ten daug pasakyta, kad nežinai, kuo tikėti. Kai šis pasikaria, ne iš karto supranti, kad jis pasikorė. Akimirka net sutrinki, ar jis tikrai pasikorė.

V. A. SMIRNOV: Iš pradžių aš jį supainiojau su kitu berniuku. Ir aš maniau, kad jis yra kitas veikėjas. [...]

I. MERAS: Tai ne Biblija, tai Šolomo Aleichemo romanas, knyga, kurią berniukas skaitė.

A. A. SMIRNOV: Šolomo Aleichemo *Giesmių giesmėje* viskas paimta iš Biblijos.

I. MERAS: Reikia padaryti išnašą, paaiškinti šį dalyką.

V. A. SMIRNOV: Visiškai netinka, jei tas pats. Yra nuostabus berniukas, kuris viską supranta, o čia kažkoks bukagalvis. Jis dešimčia galvų aukštesnis už šį komendantą. Jis negali būti toks, kokį jį pavaizdavo autorius. Čia yra vienas žmogus, o Izaokas šachmatų žaidime yra kitas žmogus. Pastatykite juos vieną šalia kito ir nepasakysite, kad tai tas pats veikėjas. Tai sąlygiškumas. Tiek šachmatų partija, tiek komendantas – visa tai sąlygiškumas. Ir ši forma yra sąlyginė, ji sugadins visą kūrinį. Jei jūsų darbas nebūtų talentingas, atleiskite už tiesmukumą, bet aš esu tiesmukas žmogus, mes net nekalbėtume su jumis. Mes neturime pajėgumų kalbėtis su kiekvienu, kas mums siunčia rankraščius, kartais grafomaniškus rankraščius. Mes atiduodame juos recenzuoti autoritetingiems draugams, o skyrius pats nusprendžia arba ateina pas mus patarimo. Ir jeigu mes organizuojame tokį pokalbį kaip šiandien su jumis, tai reiškia, kad kūrinys yra talentingas ir mes esame suinteresuoti, norėtume jį publikuoti žurnale, todėl turime savo poziciją, kuri artima bendrai visuomenės ir partijos pozicijai literatūros klausimais. Mūsų žurnalas per daugelį metų neklydo. Mes spausdiname teisingus dalykus. Pagal mūsų patarimus autoriai patobulino savo kūrinius, ir tai buvo teisinga. Šia prasme mes turime tam tikrą teisę. Darome nedaug klaidų, žurnalas užėmė teisingą poziciją. Mes turime teisę į maksimumą, kurį pateikiame autoriui. Žurnale publikuojami visos tarybinės literatūros autoriai nuo Šolochovo iki autorių, gyvenančių Udmurtijoje, Jakutijoje ir kt. Mes pasirenkame. Mes renkamės dalykus, kurie talentingi, reikšmingi ir pamokantys visai tarybinei literatūrai. Šia prasme jūsų talentingai parašytas kūrinys ne tik vertingas skaitytojui, bet ir gali būti labai pamokantis, jei jis būtų teisingas. Tuo tarpu kūrinys, nepaisant visų jūsų talentų, nėra visiškai teisingas. Čia draugai bandė tai įrodyti įvairiais aspektais. Jūs turite teisę sutikti arba nesutikti su mūsų argumentais. Jūsų romane

kažko nėra, kažkas ne taip, kaip turėtų būti. Tai nėra didelė tiesa, jūs rašote apie mažą tiesą, kuri literatūroje gali būti tik su išlygomis. Kodėl mus domina jūsų romanas ir kodėl norime jį išleisti? Dirbdamas šiame žurnale privalau sekti literatūrą, taip pat ir žydų literatūrą. Jūsų kūrinysje galima pamatyti visus žydų literatūros trūkumus. Stipriausiai ir ryškiausiai šie trūkumai pasireiškia žydų literatūroje, nes žydų tautai teko patirti milžiniškus išgyvenimus. Tačiau ji nebuvo vienintelė, kuri šiame kare patyrė aukų. Ir žydų rašytojai stengiasi pateikti šį reikalą taip, kad daugiausia aukų patyrė žydų tauta. Daugelis rašytojų dėl to klysta, įskaitant Jevtušenko *Babij Jar*³⁹. Jūs kartojate žydų literatūros klaidas. Jūs paėmėte kažką artima, suprantama. Ar jūs žydas? (MERAS: Aš pats esu žydas, bet nesu buvęs gete.) Visa tai jums artima ir brangu. Galbūt ir aš taip padaryčiau. Bet kai Lietuvoje nėra tarybinės valdžios, nėra tarybinės armijos, kuri kovojo, ir žmonės galėjo gyventi tik šia viltimi, o ne tuo, kad galėjo susprogdinti komendantą... Jūsų romane nėra tarybinės armijos. Ir net keista, kad partizanai visai atskirai. O „Sovinformbiuro“ – kažkur ten, nei šiaip, nei taip⁴⁰. Neaišku, kur viskas vyksta. Pasirodo, kad tai Vilnius, pasirodo, kad tai Lietuva – Tarybų Sąjungoje. Ir vokiečiai užėmė tarybinę Lietuvą. Šios pirmosios, didelės ir pagrindinės tiesos istorijoje nėra. Tai per daug žydiška, ir tai yra visos žydų literatūros bėda. Perskaičiau daug žydų literatūros kūrinių, o publikavau tik vieną – su dideliais pataisymais⁴¹. Jei galėtumėte pataisyti šį trūkumą, padarytumėte didelį darbą ne tik sau, bet ir visai žydų literatūrai, nes šis trūkumas yra ir kituose žydų literatūros kūriniuose. Žydų literatūrai būdinga pasmerkumas, tragedija ir be-

39 Masinėms žydų žudynėms 1941 m. dauboje prie Kijevo atminti skirtas Jevgenijaus Jevtušenko eilėraštis «Бабий Яр» („Babij Jar“) paskelbtas 1961 09 19 d. laikraštyje *Литературная газета* (*Literaturnaja gazeta*). Publikacija sukėlė didelį pasipiktinimą, redaktorius Valerijus Kosolapovas buvo atleistas, Nikita Chruščiovas apkaltino Jevtušenką politiniu nebrandumu ir istorinių faktų nežinojimu. Antrą kartą eilėraštis publikuotas tik 1983 m.

40 12 skyriaus veiksmo erdvė – slėptuvė, kurioje gyvena pusiau paralyžiuota moteris, užrašinėjanti radijo pranešimus. Sovietmečiu leisto romano redakcijoje tryliktas skyrius baigdavosi scena, kai Rudis Iziai įkiša į delną lapelį su užrašyta informacija: „... Mūsų kariuomenė sėkmingai forsavo Dnieprą ir užėmė placdarmus trijose vietose: į šiaurę nuo Kijevo, į pietus nuo Perejaslavo ir į pietryčius nuo Kremenčiugo Raudonoji Armija, puldama Vitebsko, Mogiliovo ir Gomelio link, plačiu frontu įsiveržė į Baltarusiją.“ Cituojama iš: Icchokas Meras 1963. *Lygiosios trunksa akimirka*, Vilnius: Valstybinė grožinė literatūros leidykla, p. 178. 1991 m. romano leidime (Icchokas Meras 1991. *Trys romanai*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla) šios scenos nėra.

41 Tevje Geno apysaka „Gimtajame mieste“ (autorius vertimas iš jidiš k.) skelbta žurnale *Дружба народов* (1962, Nr. 12, p. 146–182). Kūrinyje paminimas ne tik Babin Jaras, bet ir Vilniaus Paneriai, pasakotojas prisimena Šolomo Aleichemo romaną *Iš mugės*.

viltiškumas. Jūs tai puikiai parodėte. Vis dėlto žydų tauta nebuvo pasmerkta, kaip ir kitos tautos. Tai tragedijos ir bejėgiškumo motyvas, kai žmogus pasikorė, nes bijojo, kad neturės drąsos išverti kankinimus. Tas apgailėtinas mažas žmogus, kuris bijo, kad neturės drąsos išverti kančią, pasikorė. Vėl tas jūsų beviltiškumas. Jis neturi kito pasirinkimo – jis pasikaria. Visų pirma, jūs savo romane turite įveikti šį apribojimą, ir mes prašome jūsų tai padaryti. Ir jūs padarysite daug dėl savęs, jei pažvelgsite į tai teisingai. Pamėginkite išbandyti save būsima-me darbe, ir jūs daug nuveiksite žydų literatūros labui. Negalime įvardyti nė vieno kūrinio, kuris būtų sektinas, o jūsų romanas galėtų tapti standartu. Įsiklausyti į patarimus, kuriuos duoda draugai. Be pasmerktumo kūrinys [dar ir – *LK*] labai sąlygiškas. Jei įveiksite sąlygiškumą, suteiksite daugiau šviesos. Puikios merginos ir šie vaikinai; jauniems žmonėms būdinga džiaugtis gyvenimu. Kai esi senas, pradedi galvoti, kad mirsi, bet kai esi jaunas, netiki, kad mirsi. Nepaisant vokiečių, nepaisant karų, vaikinai gyvi. Jei tai padarysite, jūs – menininkas. Romane tas yra, bet jums reikia sustiprinti šį gyvenimą ir padaryti jį labiau tarybinį. Jūsų gyvenimas neegzistuoja laike ir erdvėje. Bijote priartėti prie konkretumo. Tegul būna žydiškas konkretumas, bet tarybinis. Tai Lietuva, kuri buvo buržuazinė, o paskui tapo tarybine. Jei užimsite šią poziciją, pamatysite, kur ir ką pasakyti. Mes nereikalaujame publicistinio straipsnio, jūs, kaip menininkas, suprasite, ką ir kur pasakyti. Kartais užtenka įterpti vieną frazę ar žodį, ir staiga viskas sustoja į vietas. Jums to dar trūksta. Pridėčiau kitų tautybių, jūs turite tik lenkus. Rusų nėra⁴². (MERAS: Yra lietuvių.) Yra partizanų. Nesakau, kad būtinai turėtų būti rusai, baltarusiai, ukrainiečiai. Kodėl tik lietuviai ir lenkai? Žinoma, saikingai ir taip, kad meninė tiesa būtų tikra. Bet kuo labiau pritrauksite tokias puses, kurios vaizduoja visų tautų kovą, tuo geriau, nes jūsų kova yra labai skysta. Janekas yra nuostabi figūra, pavaizduoti jį, kaip komunistą, labai geras patarimas. Tėvo vaidmuo šiame gete labai didelis. Kai reikėjo išvežti iš miesto, jis turėjo tokius ryšius. Kodėl daugiau neparodote, kad tarp vokiečių buvo žmonių, kurie dirbo su mumis? Tėvas – siuvėjas, o tokie ryšiai. Ir to nėra kūrinyje. Komendantas yra sąlyginė figūra, padarykite jį realia figūra. Nedarykite šios šachmatų partijos ašimi, ant kurios viskas suverta. Padarykite

42 Redaktorių spaudžiamas lietuviškame romano tekste 10-ame skyriuje Meras įrašė rusišką vardą Sergejus: „Sergejus siūlo pirmiausia išvesti jaunimą“ (1963, p. 139). 1991 m. romane, leistame jau po emigracijos, Meras šį vardą pakeitė vardu Aba, taip primindamas realų Vilniaus geto kovotoją poetą Abą Kovnerį.

vieną novelę. Mes nespausdinsime jūsų kūrinio, jei nepašalinsite šio sąlygiškumo. Mes norime, kad jūsų darbas veiktų kaip internacionalinis kūrinys, ir norime, kad kiti draugai, kurie dirba su šia tema (arba žydų tautybės ar tragedijos tema), pasimokytų iš jo: jūs sugebėjote sukurti tokį šviesų dalyką, paremtą tokia sunkia medžiaga. Kiekvienas jūsų žodis dirba, todėl jis turi dirbti tokioje terpėje kaip daugiatautiškumas kovoje, tarybinės armijos, tarybų valdžios klausimas. Tai yra pagrindinis dalykas, įtvirtinantis jų tikėjimą pergale. Ne tai, ką jie gali padaryti, bet tai, ką kiti padarys dėl jų, ir jie ištraukia į šią kovą. Patologija su moterimi – viską gadina. Pats apvaisinimo faktas, moters pojūčiai yra patologija. Ši patologija veikia prieš mūsų literatūrą, prieš mūsų principus. Jei paliksite tai, mes nespausdinsime. Jei kur nors atspausdinsite, mes jus kritikuosime. Iš Vakarų reikia mokytis to, kas gera, o ne bloga. Jūs paėmėte iš jų blogus dalykus, o iš jų galima daug ko išmolti. Tačiau tiek patologija, tiek sąlygiškumas nėra mūsų tradicijos. Ir lietuvių literatūra yra labai realistiška, tuo ji mums artima. Turite tokį rašytoją kaip Baltušis. Štai jo istorija apie jauną merginą, ieškančią vyro⁴³. Arba romanas, kurį spausdinome⁴⁴. Kaip tai puiku! Ir Marcinkevičiaus kūryboje taip pat daug sąlygiškumo. Jūsų romane mažai neapykantos vokiečiams, savotiško pasyvaus požiūrio į juos. O turi būti neapykanta. Kai aktorę veda plakti, o jūs sakote, kad ji vedama į egzekuciją, – reikėtų parodyti ne pasyvumą, o jos drąsą ir neapykantą. Neapykanta vokiečiams nėra būdinga jūsų veikėjams, o jie turi jų nekęsti. Dėl bibliškumo. Jei to atsisakytumėte, kūrinys taptų realesnis. Kelti tai į posyrius – vėlgi nėra pagal mus. Štai mes jums prikalbėjome, o jūs išsiaiškinkite. Mes kalbame iš visos širdies ir iš didelio noro spausdinti jūsų kūrinį kaip teisingą ir šviesų, kad galėtume ko nors išmokyti, kad net ir tokią tragišką medžiagą galima pateikti taip šviesiai, su tokiu gyvenimo džiaugsmu.

F. DEKTOR: Kuo mane sudomino šis kūrinys? Tai įdomiausia knyga iš tų, kurios parašytos *Geltono lopo* tema⁴⁵. Apie tai daug rašo, bet nepakankamai gerai. Man atrodo, kad autorius nuėjo į gilesnį lygmenį. Iš tiesų nėra tiesioginio pasipriešinimo veiksnių demonstravimo, tačiau kiekvienas iš veikėjų jau pajuto

43 1963 m. žurnalo *Дружба народов* Nr. 6 paskelbtos trys Isako Kaplano išverstos Juozo Baltušio novelės: „Valiusei reikia Alekso“, „Ko nepasakė Laukys“, „Tiesių kelių nebūna“. Greičiausiai Smirnovas užsimena apie novelę „Valiusei reikia Alekso“.

44 Juozo Baltušio romanas *Parduotos vasaros* paskelbtas *Дружба народов* 1960 Nr. 1, p. 57–113, Nr. 2 p. 11–61, Nr. 3, p. 115–160.

45 Turima omenyje Holokausto tema.

ši pasipriešinimą. Kodėl jie visi miršta? Nes jie nepriėmė to, kas vyksta. Šio kūrinio šūkis „Žmogus – tai skamba išdidžiai“. Bet vien tai, jog gyveni gete, dar nereiškia, kad turi pulti pirmą pasitaikiusį vokietį. Bet kai veikėjas patenka į išskirtines aplinkybes ir jis turi pasirinkti arba gyvenimą, pamindamas žmogiškąjį orumą, arba mirtį, kiekvienas veikėjas pasirenka – geriau mirti. Tai yra šio kūrinio patosas. Kalbant apie formą. Taip, čia yra sunkumų. Kai perskaičiau, vienas pagrindinių mano priekaištų ar nusiskundimų buvo žaidimas šachmatais. Manau, kad Vadimas Petrovičius tiksliai pasakė, kad šie gabalai yra nuobodūs. Jeigu jau pasirinkote tokį ėjimą, tuomet kiekvienas gabaliukas turėtų būti dinamiškas. Nepaisant sąlygiškumo, galbūt mes jį priimtume, jei kiekvienas iš šių gabalų veiktų, o jie neveikia. Kalbant apie socialistinį realizmą, manau, kad socialistinis realizmas išreiškiamas ne tik forma. (SMIRNOV: Beje, ir forma.) Paimkime Margaretos Mitchell romaną *Vėjo nublokšti*⁴⁶ – romaną, ginantį vergiją. Autorė yra realistė, ji statoma greta Levo Tolstojaus, o koks turinys tokioje formoje?

V. A. SMIRNOV: Čia forma yra sąlyginė, o turinys vietomis yra sąlyginis. Ar tai, kad nėra tarybinės armijos, nėra sąlygiškumas?

F. DEKTOR: Tai yra klaidingas autoriaus skaičiavimas, su tuo nepasiginčysi. Nemanau, kad jis norėtų su tuo ginčytis.

V. A. SMIRNOV: Ar šių veikėjų tėvo įvaizdis nėra sąlyginis? Sąlyginis. Komentantas taip pat grynai sąlyginė figūra.

F. DEKTOR: Teisingas priekaištas, kad nebuvo parodyta, jog žmonės, kurie prisijungia prie partizaninio judėjimo, yra komunistai. Tai turėtų būti jaučiama nuo pat pradžių. Kalbant apie metus, neįmanoma pateikti dokumentinių pranešimų apie tai, kas daroma dabar, nereikia organizuoti susirinkimų. Bet pranešimai buvo užfiksuoti. (SMIRNOV: Bet tai buvo romanui gerokai persiritus į antrą pusę.) Ten vyksta atviras pasipriešinimas: Riva ir Antanas yra susiję su partizanais, gabena ginklus į getą. Rusų skaitytojui tai mažiau suprantama, Lietuvoje – suprantamiau. Yra ir judėjimo vadovas...

46 Margaret Mitchell romaną *Vėjo nublokšti* SSRS išleistas tik 1982 m. Pirmasis vertimas į rusų kalbą publikuotas 1941 m. rusų emigrantų leidinyje *Рубеж (Rubež)*.

V. A. SMIRNOV: Ar tiesa, kad jis išėjo?

I. MERAS: Pačiame gete jį privertė išeiti⁴⁷.

V. A. SMIRNOV: Tai veikia prieš mus – kuriamas tragiškumas ir pasmerktumas.

I. MERAS: Kaip leidome tam įvykti? Tai buvo lemtinga klaida, kad jis išėjo, tai buvo neteisinga. Bet jis buvo priverstas.

F. DEKTOR: Didelius prieštaravimus sukėlė novelė su išdaviku. Veikėjas nėra labai įtikinamas. Ir apie revoliucionierių. Jis nėra darbo žmogus, jis be penkių minučių filosofas. (SMIRNOV: Šis personažas yra toks negyvas. Koks jis filosofas?) Borisas Vladimirovičius tiksliai pasakė, kad nyčizmas čia netinka. Man labai gaila vaikų. Visiškai natūralistinės detalės... (USYSKINA: Mes negalime to suprasti. Juk tai jos vaikas, jį jį pagimdė.) Gal nereikia vaizduoti šito. Spręš autorius.

E. L. USYSKINA: Yra tam tikras formos sąlygiškumas. Bet jei sulaužysite sukurtą organizmą ir priversite iš naujo perrašyti...

V. A. SMIRNOV: Romano neišleisime, jei išliks ašis su šachmatų partija. Kaip ašis ji neteisinga. Tai tampa pagrindu. (USYSKINA: Tai yra įrėminimas.) Tai labai gadinga.

F. DEKTOR: Jei tai pavyktų, niekas nė nepastebėtų.

V. A. SMIRNOV: Tai gali būti pašalinta visai neskausmingai – galima padaryti atskira novele.

I. MERAS. Visų pirma, noriu padėkoti jums už tai, kad man buvo skirta tiek daug dėmesio ir kad susirinko aukščiausiu lygiu. Man buvo labai įdomu išklausyti visus šiuos komentarus ir jie man bus naudingi. Bet aš noriu štai ką pasakyti. Nesiekiau pateikti geto epopėjos ar buitinio geto aprašymo ir nenorėjau parodyti

47 Romane minimas Hiršas Mitenbergas turi prototipą Izaoką Vitenbergą (1906–1943). Būdamas Vilniaus geto ginkluoto pogrindžio vadas, jis savo noru pasidavė vokiečiams, kai jie iškėlė ultimatumą – arba Vitenbergas pasiduos, arba getas bus sunaikintas.

tų kančių gete ar už geto ribų. Mano pagrindinis troškimas buvo parodyti žmogaus dvasios nenugalimumą. Visa tai gali vykti panašiomis sąlygomis su kitais žmonėmis, o ne žydais. Pasirinkau tai kaip detalę. Tikslas buvo parodyti dvasios nenugalimumą. Ar tai tarybiniai, ar ne tarybiniai žmonės? Lietuva neseniai tapo tarybinė. Gal jūsų toks požiūris į Lietuvą, kad ten reikia kažką nurodinėti. Ėmiau tarybinius žmones, bet to nesureikšminau.

V. A. SMIRNOV: Aš to nejaučiu. Tarybinis žmogus turi savo psichiką ir savo pažiūras, jums tai nepavyko.

I. MERAS: Tarybų valdžia buvo Lietuvoje, o nenugalimumo dvasia juk ir yra tarybinė dvasia.

V. A. SMIRNOV: Tai vėlgi sąlygiškumas. Žodžiai „tarybinė valdžia“ jūsų romane neminimi.

I. MERAS. Nes priimu tai, kaip yra ir kaip turi būti. Kiekvienas skyrius baigiasi tuo, kad žmogus niekaip nenugalėtas. Joks fašizmas, jokia kita jėga negali jo nugalėti, palaužti. Aš norėjau parodyti šios kovos optimizmą.

V. A. SMIRNOV: Visi jie klusniai eina į mirtį. Jūsų veikėja aktorė paklusniai eina į mirtį.

F. DECTOR: Ji atliko savo darbą.

V. A. SMIRNOV: Ar tai revoliucinis reikalas? To neužtenka, tai nebūdinga tarybiniam žmogui. Ji turi padaryti dar ką nors. Vienas nusižudo, kita eina į mirtį neišreikšdama savo požiūrio. Izaokas elgiasi kaip idiotas visame šiame žaidime iki pabaigos. Kur drąsa, kur pranašumas prieš vokietį? Pažvelkite į kūrinį iš šios pozicijos ir pamatysite, kokie nuolankūs jie visi yra. Jie klusniai eina į mirtį.

I. MERAS: Būtent jie neina. Norėjau tai parodyti. Vadinasi, aš nepakankamai aiškiai tai pasakiau. (JAKOVLEV: Štai į ką susiveda mūsų norai.) Mūsų nuomonės šiuo klausimu sutampa. Riva ir Antanas su ginklais rankose – kiekvienas iš jų kovoja.

V. A. SMIRNOV: Viena tokia scena yra. Tačiau neaišku, kodėl jie atsidūrė viename – šie du.

I. MERAS: Kai jie išėjo iš geto ir susprogdino elektrinę, jie pasiliko už geto ribų, kad palaikytų ryšį.

V. A. SMIRNOV: Tai gera novelė, ir „Gélès“ – nuostabi novelė. Ir ši mergina. Ji turėtų dar kažkur pasirodyti.

I. MERAS: Norėjau pakalbėti apie štetlišką kalbą. Nenoriu su tuo sutikti, jau atleiskite. Gal Šolomo Aleichemo vardas pakiša šią mintį, aš dėl to nekaltas. (JAKOVLEV: Turiu galvoje vertimą į rusų kalbą.)

F. DEKTOR: Tai juodraštinis vertimas, stilistiškai jis nebuvo parengtas.

I. MERAS: Norėjau parodyti, kad net ir tokiomis sąlygomis jaunų žmonių santykiai, meilė yra nesutepti, taurūs. Šiai daliai pasirinkau kitokį stilių. Šis vaikinasis prisimena savo pirmąją knygą – Šolomo Aleichemo *Giesmių giesmę*.

V. A. SMIRNOV: Rusų skaitytojai nedaug žino apie Šolomą Aleichemą, tekste turėtų būti paaiškinta, kodėl jis nori taip ją vadinti⁴⁸, su kuo tai susiję.

I. MERAS: Bet kad kalba būtų paprasta, aš su tuo nesutinku. Jie kalba kaip mes.

V. A. SMIRNOV: Čia turi būti saikas. Literatūra visada yra giliai tautiška, taip turi būti ir taip yra. Ir tai yra gerai.

I. MERAS: Mes galime ilgai kalbėtis, noriu baigti. Aš išvažiuosiu ir apgalvosiu viską. Kadangi mūsų nuomonės sutampa, aš tikrai pabandyčiau pabrėžti tai, apie ką jūs kalbėjote, nes šiame romane visa tai yra, reikia tik paryškinti.

V. A. SMIRNOV: Neskubėkite ten spausdinti romano. Pirmiausia patobulinkite jį, parodykite mums, o tada atsispausdinsite ir ten, ir čia. Blogai, kai vienoks kūrinys pasirodo namuose, o rusų kalba – kitoks.

48 Izia Lipmanas save ir savo mylimąją Esterą vadina Šolomo Aleichemo „jaunuoliško romano“ *Giesmių giesmė* personažų vardais: Buzia ir Šimekas.

I. MERAS: Gerai, kad jūs čia viską aptarėte, nes aš vis dar dirbu su šiuo kūrinium. Metų pabaigoje planuojama spausdinti 11–12 numeriuose⁴⁹.

V. A. SMIRNOV: Ko jūs pageidaujate, kur dirbate?

I. MERAS: Esu radijo inžinierius, dirbu gamykloje radijo laboratorijos vadovu. (SMIRNOV: Jums darbui reikia atostogų.) Dirbu vakarais.

A. N. SALACHIAN: Gal mums reikia patarpininkauti gamykloje dėl atostogų?

V. A. SMIRNOV: Ar esate sąjungos narys? Būtų galima prašyti pinigėlių per „Litfondą“. Su rankraščiu reikia dirbti mėnesį ar du. Jūs šiek tiek šykštite puslapių.

F. DEKTOR: Tai vienintelis dalykas apie Lietuvą okupacijos metais, niekas apie tai nerašė.

V. A. SMIRNOV: Tada plačiau reikia aprašyti ne tik getą, bet ir kitą pusę. Jums visa tai yra greitakalbė, bet reikia išplėsti rėmus. Bet ir kažką nuimti. Visiškai nuimkite moteris.

B. V. JAKOVLEV: Daugybė „ginklų“, kuriuos atsinešate į getą, turėtų dažniau „šaudyti“.

I. MERAS: Vietoje sužinosiu, kaip ir kas su mano atostogomis, paskambinsiu jums prieš atostogas.

Vertė Lijana Kairienė
Publikaciją ir komentarus parengė Loreta Mačianskaitė

⁴⁹ Icchoko Mero romanai *Lygiosios trunka akimirka* paskelbtas žurnale *Pergalė* 1963 Nr. 9, 10. Atskira knyga romanai išleistas 1963 m. pabaigoje (pasirašytas spaudai lapkričio mėn.)